

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZIGETI MOLNÁR DÁVID	
A <i>Balassa-kódex</i> visszafejtési kísérlete	
Észrevételek a <i>Hozzászólásokhoz</i>	9
MÁRTON-SIMON ANNA	
Dekadens költészet <i>A Hét</i> hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása	43
KOVÁCS VIKTOR	
Intrikusábrázolási jellegzetességek Szigligeti Ede és Balázs Sándor <i>A strike</i> című darabjában	75
BÉLA BÁLINT	
„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”?	
Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései	93

KRITIKAI LAPOK

TÓTH ORSOLYA	
Tudományunk határai	
DÁVIDHÁZI Péter, „Mit hisz a tudós?": <i>Változatok hivatás és módszer témájára</i> , Bp., Ráció, 2023.	111
GOLYÁN ÁDÁM	
Reformáció újragondolva	
TÓTH Zsombor, <i>A hosszú reformáció jegyében: Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig</i> , Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41).	117

HASZNOS MULATSÁGOK

DEBRECZENI ATTILA	
Névjegy az irodalom asztalán	
Kazinczy Ferenc: <i>Az esthajnalhoz</i>	127
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	133
A lapszám szerzői	137

Debreczeni Attila

Névjegy az irodalom asztalán

Kazinczy Ferenc: *Az esthajnalhoz**

Kazinczy Ferenc Kassán, 1787. október 28-án virradatkor lejegyezte *Az esthajnalhoz* című költeményét, melyet akkor éjjel, 28. születésnapjának éjjelén költött, álmatlanul forgolódván. A vers már december 5-én megjelent a *Magyar Kurir* melléklapjában, a *Magyar Musá*ban: ez az első olyan kiadott szépirodalmi alkotása, mely alatt ott állt a neve: „Kazinczy”. Ugyanez a vers, ugyanezen aláírással lett a nyitó közleménye az egy évvel később induló *Magyar Museum*nak. Az első magyar folyóiratot szerkesztő társaság megalapítása a vers megírása és megjelenése közötti bő hónapban, 1787. november 13-án történt. Ugyancsak a november elejétől közepéig terjedő időszakra tehető az ismeretlen céllal készült, név nélküli *Féltves nyomtatvány*, mely Kazinczy négy 1786–1787-es versét, köztük *Az esthajnalhoz* című költeményt tartalmazta. S mindezt nem sokkal előzte meg hírlapi tudósítása a *Magyar Musa* szeptember 19-i számában, mely alatt felnőtt korában először állt ott a neve nyomtatásban. A tudósítást hivatali minőségében jegyezte: „Kazinczy Ferentz; a’ Kassai Tudománybéli Megyében fekvő Nationális Oskolák’ Királyi Igazgatoja.” Eseménydús és jelentőségteljes ósz volt: a nyomtatott nyilvánosságba lépés időpillanata. Epigrammák és cikkek jelentek már meg tőle valamivel korábban is, de név nélkül vagy monogrammal. A Kazinczy Ferenc nevű szerző csak *Az esthajnalhoz* közlésével tűnt fel a nyilvánosságban, ezzel tette le névjegyét az irodalom asztalára.

A szakirodalom érdemben nem foglalkozott a verssel, Toldy Ferenc rövid megjegyzése mintegy előképe a későbbi szórványos utalásoknak. Toldy azt emeli ki, hogy Kazinczy görögös ódái (*Grátiákhoz*, *Apollóhoz*, *A tanítvány*) mellett „az akkori német érzeményes lyra szellemében” készült óda, *Az esthajnalhoz* „csak annyiból érdemlé a kor csodálatát, hogy első mutatta, mennyi édességet és dallamosságot adhatni nyelvünkön az Alcaeus strófának”.¹ Ez a némiképp leértékelő megközelítés erősebb Váczy Jánosnál, aki a hang erőtlenségét és a természeti képek elnyújtását kifogásolja a költeményben.² Szuromi Lajos verstani monográfiája a verselésre vonatkozó megjegyzéshez csatlakozik, mikor az alkaioszi strófa elemzésekor a kis alkaioszi sorok szimultaneitásáról ír.³ Csetri Lajos pedig tömören megismétli Toldy

* A tanulmány, mely egy készülő nagyobb munka részletére épül, a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

1 TOLDY Ferenc, *Kazinczy és kora*, Pest, 1859, 99–100.

2 VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora I–II.*, kiad. Kováts Dániel, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 273.

3 SZUROMI Lajos, *A szimultán verselés*, Bp., Akadémiai, 1990, 264.

véleményét: „Stolbergtől fordított ódája (*Az esthajnalhoz*) az alkaiosi formát tölti fel szentimentális életerzéssel.”⁴ Toldy álláspontjának továbbélése érhető tetten a fiatal Kazinczy költészetével foglalkozó újabb szakirodalomban abból a szempontból is, hogy a görögös ódák kapnak kitüntetett figyelmet, *A' Tanítvány* Csetri Lajos, *Az áldozó* Gergye László⁵ elemzésében. E versek nemhogy nem jelentek meg, de Kazinczy be sem fejezte őket a fogság előtt, s egyetlen szakasz kivételével szövegük sem maradt fenn korabeli forrásban, önálló életük csak majdnem negyedszázaddal később kezdődött. Éppen ezért egyiket sem tekinthetjük ifjúkori ars poeticának: nem az ifjúkori, hanem a kései költészet reprezentánsai ezek.⁶

Kazinczy önreprezentációjában a fogság előtti költészetből *Az esthajnalhoz* töltött be központi szerepet. Egy éven belül háromszor adta ki költeményét nyomtatásban, ami elsője mellett ugyancsak kiemelt jelentőségét mutatja, miként az is, hogy korai versei közül mindössze ennek az egynek őrizte meg az első kéziratot fogalmazványát, s azt harminchat év múltán, 1823-ban beragasztotta versgyűjteményébe: „Ide teszem azon szelet papirozt, melyre az Ódát felírtam, mihelyt megvirrada.”⁷ Az archiválás ekkor már csak kultikus aktus, mert a költemény önálló élete tíz évvel korábban véget ért a *Poétai berek*ben való közléssel, s ettől kezdve nem szerepelt versei összeírásaiban és a kiadási tervekben. Az alakulástörténet lezárulása azonban visszamenőlegesen nem érvényteleníti eredeti pozícióját, melyet éppen a fogalmazvány muzealizációja hangsúlyoz.

Az esthajnalhoz alakulástörténete⁸ tehát 1787 végétől 1813 elejéig tartott. Ebben a mintegy negyedszázadnyi időben 5 nyomtatott és 4 kéziratot szövegforrása keletkezett, melyek 11 szövegállapotot őriztek meg. A zömében ifjúkori fordításokat közreadó *Poétai berek* szövegeit Kazinczy 1812-ben zárta le, a kis kötet 1813-ban jelent meg, ezt kivéve a többi szövegforrás mind 1787 és 1791 között készült. Kazinczy szokás szerint folytonosan csiszolgatta versét, a javítások többsége apróság, mindössze egy nagyobb átdolgozást hajtott végre, a *Magyar Musa* 1787-es és a *Magyar Museum* 1788-as publikációja közötti időben. Az ugyancsak 1787-es *Féltves nyomtatvány* még az első változatot tartalmazta, aztán mikor 1789-ben elküldte azt Aranka Györgynek, akivel ekkortájt kezdett levelezni, a nyomtatványra rávezette az új megoldásokat. E példányban tehát megvan mindkét szövegváltozat, a következőkben az értelmezést érdemben módosító átdolgozásokat e szövegforrás alapján vizsgáljuk.⁹ Az első oszlopban a nyomtatott szöveg, a másodikban Kazinczy kézírásos rájegyzései olvashatók:

4 CSETRI Lajos, *Kazinczy „A tanítvány”-a*, ItK, 1969/2–3, 258–265, 260.

5 GERGYE László, *Múzsák és Gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Bp., Universitas, 1998, 14–42.

6 DEBRECZENI Attila, *Kérdések Kazinczy ifjúkori ars poeticájá, Az áldozó körül*, Studia Litteraria, 2010, 88–95.

7 KAZINCZY Ferenc, *Költemények I–II*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (Kazinczy Ferenc művei), I, 940–941 (a továbbiakban: Költ., 2018).

8 Költ., 2018, II, 163–167.

9 Költ., 2018, I, 618. A két folyóiratközlést lásd Költ., 2018, I, 653, 655.

Hijába tsillogsz Dísze az éjjeli
Menny-boltozatnak! tsalfa reményt te rám;
Hijába biztatsz; meg-tanultam
Mézes ígéreteid mit adnak.

Azon örülsz é hogy szememet megint
Könnyezni látod? vagy gonoszúl talám
Bánatra vonsz ismét? – Hitetlen,
Jól tudom én mire tsal világod.

Zokogva térek fényed elől, oda,
Hol, tsendes árnyék' lengedezésibenn,
Sírhalmaim, halvány virágok'
Illatozási között, fekszenek. –

Im sírva

Ah! nem sokára harmatos hantomonn
Fog majd ragyogni szánakozó szemed;
Majd fel-találom egyszer én-is
Hasztalanul keresett nyugalмам!

Szerelme' kinnyát Fülemilébe költt
Lelkem az ákátz bánatos ágainn,
Énekli majd, – míg a' királyi
Reggel előtt szaladásnak indulsz.

remény-fám*

* Így nevezem az ákátziát.
Ennek árnyékában fekszenek
Hazánk sok vidékein a temetők.

Aranka Györgytől hamarosan kritikai megjegyzések érkeztek, melyeket ugyan nem ismerünk, de Kazinczy reagálása fennmaradt 1789. augusztus 13-i levelében. Aranka feltehetően az első szakasz mindkét változatára megjegyzést tehetett, Kazinczy a korábbi változattal kapcsolatos kifogást nem értette, a javított szövegre vonatkozóan azonban elgondolkodott, s újabb korrekciót hajtott végre; a későbbi változatokban már az itt először leírt új sor szerepel:

„Jól tudom *én* mire tsal világod. TE azt mondád hogy az el-vontt szóval élés *Németes*. [...] A' *hogy*-gyal való élést mindenütt kerülöm, a' hol lehet, mert gyakorta fordul-elő, 's gyakran meg-sérti a' fület. De engedek még is, 's mivel az elsőbb sorban már egygy *synonim monossyllaban* szó vagyon *vonsz*, ezt a' sort így teszem: Látom, hová tsalogat világod.”¹⁰

Aranka tehát az „el-vontt szóval élés”-t, vagyis kötőszavak elhagyását, szavak meg-rövidítését kifogásolta. Kazinczynak azonban alapvető poétikai elve a rövidség,

10 KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, kiad. VÁ CZY János, Bp., 1890–1911; XXII, kiad. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, kiad. BERLÁ SZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960; XXIV, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013; XXV, kiad. Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (a továbbiakban: KazLev); I, 423, 232. sz. Biró Annamária olvasata szerint korrigálva (ARANKA György *Levelezése I*, kézirat, megjelenés előtt).

ebből következően a szavak és szerkezetek megrövidítésére törekszik. Az itt végrehajtott korrekció sem Aranka érvének elfogadásából fakad, hanem abból a másik belátásból, hogy a *tsal* az előző sorban lévő egyszótagos szinonimával (*vonsz*) indokolatlan ismétlődést okoz. Az ítéletet a szóalak fölött a jóhangzás elve alapján mondja ki, ahogy azt a *hogy* kötőszó gyakori használatánál is kiemelte („meg-sérti a’ fület”). A *Magyar Museum* szerkesztőinek aetheticai programja felértékelte az ábrázolásmód érzéki mozzanatait, számukra a képszerűség és a jóhangzás az igaz poézis egyaránt fontos követelményei voltak.¹¹ E tekintetben Ráday Gedeon egyetértését is bírták, aki Kazinczynak írott levelében, minden bizonnyal éppen *Az esthajnalhoz* című versről nyilatkozott úgy, hogy nagyra becsüli azt „mind válogatott szavaiértt, mind pediglen fü[l]ben tűnő kedves és könnyen folyó hangjaiért”.¹² Az euphonia mellett ugyanakkor a képszerűség is meghatározó poétikai jellemzője a versnek, a költemény valójában alkaioszi óda formájában készült *festés*, mely egy lelkiállapot hathatós megjelenítésére törekszik.

Szembetűnő e szempontból az első szakasz teljes újraírása, amely számos tanulsággal szolgál a mű egészének értelmezésére nézve is. Kazinczy az átdolgozással vitte következetesen végig azt a törekvését, mely markánsan elválasztja költeményét a Stolbergétől. Nem véletlenül beszél emlékező jegyzéseiben maga is csak lazább kapcsolatról, s nem fordításról („Stolberg lebege előttem”; „az óda tele van az ifjabb Stolberg egyik ódájának reminiscentiájival”).¹³ A Stolberg-óda (*An den Abendstern*) fő tárgya az esthajnalcsillag, s ezt szorosán követte Dayka is (*Az esthajnalhoz*), aki Kazinczy inspirációjára fordította le a verset.¹⁴ Az esthajnalcsillaghoz (vagyis a Vénusz bolygóhoz) számos mitológiai történet, hiedelem, művelődéstörténeti vonatkozás kötődik,¹⁵ itt most abban a funkciójában jelenik meg, hogy közvetlenül naplemente után és napfelkelte előtt fényesen világítva átvezet a nappalból az éjszakába és az éjből a hajnalba. A Stolberg-óda a „Tsendes Éj-Kalaúz”-t szólítja meg, a beköszöntő éji sötét szomorúságát létállapotként jelenítve meg. E létállapot végül a halál képzetét hívja elő, a verszárlat ugyanis szabadítóként fordul az esthajnalhoz, kérvén, hozza fel „azon es’ttet, / Mellyre nem hasad hajnalom”.¹⁶

Kazinczynál az első változat első versszakában a „Disze az éjjeli Menny-boltozatnak!” megszólítással még az esthajnalcsillag kerül középpontba, noha a további-

11 DEBRECZENI Attila, *Idyllium és román: Kazinczy pályakezdő projektumai I*, It, 2023/3, 290–292.

12 KazLev, I, 151, 110. sz.

13 Költ., 2018, I, 905, 940; vö. Császár Elemér, *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, Bp., 1913, 118.

14 Az eredeti Stolberg-költeményt lásd Költ., 2018, II, 166–167. Dayka Gábor fordítását lásd DAYKA Gábor *Összes művei*, kiad. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta, TASI Réka, Bp., Universitas, 2009, 143.

15 Lásd erről részletesen, korabeli források alapján CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Szépprózai művek*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1990 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 65, 350, 393–394; Uő, *Feljegyzések*, kiad. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 30–31, 366–369.

16 Dayka Gábor fordítása; az eredetiben e helyeken „Führer des schweigenden / Abends” és „Wenn du bringest den Abend, / Welchem folget kein Morgenroth!” áll.

akban az annak fényétől elrejtőzni kívánó szomorkodóról szól a vers. Az újraírás során a közvetlen megszólítás kérdésekké formálásával a fókusz átkerül az első szakaszban is a fényben lent könnyezőre, megteremtve így a vers egészében az érzelmi állapot festésének egységét. Mintha két állókép, két temetői rajzolat egymásra montírozását látnánk. Mindkettő középpontjában sírhalom áll, felülről az esthajnalcsillag átszűrődő fényében, alulról a sötétbe boruló természetbe olvadva. Az első két versszakban a versbéli beszélő áll a sírhalomnál könnyezve, a második kettőben az ő sírjánál éneklő fülemüle, kiben az előbbi új életre kelt. A madár énekéből sejlik fel, hogy a költeményen kezdettől eláradó szomorúság a sírhalomban nyugvó szerelmes siratása, mit majd a fülemülébe költözött lélek is folytat. Az esthajnalcsillag fénye csaló világosság (az első változatban szókimondóbban: csalfa remény), hiszen a szerelem nem teljesülhetett be, a fény-árnyék motívum oppozíciójában így csak a sötétség lehet a könnyező valósága. Az utolsó versszak javítása az akácfát reményfára nevezi át, így a fán éneklő fülemüléhez kötődik immár a remény, boldogságot azonban nyilván ez sem ígérhet, csupán a sírhalomban megtalált nyugalom képzetével kerül némiképp homályos kapcsolatba.

Kazinczy Stolberg-imitációja az esthajnalcsillag képzete mellé emeli a sírhalom motívumot, s meghatározóvá teszi a versben. Egyik első megjelenése ez az életmű fontos toposzának,¹⁷ párhuzamosan a *Gessner' Idylliumi* utolsó darabjával választott *Az én kívánságom* című idill befejező soraiban található sírhalomképzettel:

„Te pedig, szeretetre-méltó Barátném! ha majd Sírom mellett el-mégy,
's ha az integető gyöngy-virág és boglárka hívni fog dombomhoz,
könny fussa-el szemedet: [...] gyakran fog Lelkem körülted lebegni; 's
gyakran midőn szívedet nemes búslakodás lágyítja-el, 's bánatos mélj
érezésdbenn el-merülsz, gyenge fuvalat fog érni ortzáidhoz. Lassú
borzadás hassa meg akkor Lelkedet!”¹⁸

A sírről integető virágokban jelen lévő és a sírnál éneklő fülemülében új életre kelt lélek rokon képzetkörbe tartoznak, a motívum későbbi történetében még inkább össze is fonódnak, mint a jelen versben. Az Adonisz-mítoszra épülő toposz a halál megszelídítésének modern gondolatát képesíti, mely meghatározó volt a 18. század második felének művészetében.¹⁹ *Az esthajnalhoz* hathatósan állítja eléink a sírhalom képét, s mindkét érzelmi állapotot, amely hozzá kötődik, az elomló könnyezést és a halálban való megnyugvást.

A költemény a fentiek alapján a korabeli ódaköltészet egyik jellemző változatához köthető. E műfaj esetében, mint Csetri Lajos kiemeli, két fő hagyományvonalat

17 Lásd erről DEBRECZENI Attila, *Széphalom (Kazinczy és egy emlékezhely születése)*, Irodalomismeret, 2020/3–4, 22–26.

18 KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, kiad. BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc művei), 112–113.

19 Lásd DEBRECZENI Attila, *A mulandóság „megszelídítése” (Csokonai, Háfiz és a sírhalom-motívum)*, Tiszatáj, 1995/december, 1–18 (Diákmelléklet).

figyelhető meg a korban. Az egyik a klopstocki *freie rhythmten*, a „Pindarosz és a bibliai zsoltárok nyomán kialakuló entuziasztikus óda”,²⁰ melyet az *enthousiasme sublime* minősége jellemez a korabeli ódaelméletekben. A másik, inkább a göttingai Hainbund által közvetített mintázatokhoz köthető ódahagyományt az *enthousiasme doux* minősége jellemzi, s ez inkább Anakreón és Horatius költészetéből merít mind formailag, mind életérzésben. Az óda fenséges hangnemét Kazinczy a neoarisztotelaiánus poétikai rendszer keretei közt a retorikai stíluszintek megújításaként értelmezte. Az asperitas a korabeli ódaelméletek *enthousiasme sublime*, a suavitas pedig az *enthousiasme doux* hangnemi minőségének feleltethető meg, ez utóbbi „a lágy, hajlékony és édes fenséges”,²¹ ami elegyített hangnemi minőség, s nem esik távol a naivtól.

Ebből az ódaváltozatból mindössze kettő van Kazinczy ifjúkori verseinek törzsanyagában,²² *Az esthajnalhoz* című Stolberg-imitáció és az *Eggy hajóra* című Horatius-fordítás (többet elkezdett, de nem tudta őket véglegesre csiszolni, a töredékben maradtak mellett, mint arról már szó esett, a több mint húsz évvel később befejezett *A' Gratziákhöz*, *A' Tanítvány* és az *Apollonhoz* említhető itt).²³ Horatius allegorikus ódája az állam-hajó azonosítás miatt hagyományosan közösségi témájúnak számít, noha vannak értelmezések, melyek a szerelemre vonatkoztatják.²⁴ A Stolberg-imitáció azonban egyértelműen a szerelmi érzésről szól, ami Kazinczy korabeli műveinek is egyik fő tárgya. Ebből az ódaváltozatból tehát *Az esthajnal* az egyetlen, mely elkészült és megjelent, ráadásul mint Kazinczy első névvel jegyzett irodalmi publikációja. Mindez együttesen magyarázhatja a vers kitüntetett pozícióját Kazinczy ekkori önreprezentációjában, ami bár nem tartott sokáig, de utólag kultikus jelleggel ruházott fel.

20 CSETRI, *Kazinczy „A tanítvány”-a*, i. m., 260.

21 CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelv-újítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, 55–56.

22 A törzsanyagot lásd *Költ.*, 2018, II, 56–57.

23 Lásd *Költ.*, 2018, II, 416–423, 773–777.

24 Nancy ZUMWALT, *A szerelmi költészet hajója Horatiusnál (Ódák I. 14.)*, ford. BÖRÖCZKI Tamás, *Ókor*, 2004/1, 3–7.